

**Comunicare culturală
și
comunicare lingvistică
în spațiul european**

INSTITUTUL EUROPEAN
2008

Cuprins

Cuvînt înainte / 7

Partea întâi: Principii ale analizei culturii și limbii / 15

Cumunicare, cultură și limbă / 15

Niveluri cultural-lingvistice și maniere de influențare / 25

Lumea europeană ca unitate în diversitate / 33

Sucesiunea și coexistența focarelor culturale și lingvistice în spațiul european / 40

Antichitatea / 40

Lumea greacă / 40

Lumea romană / 47

Lumea germanică / 50

Epoca medie / 52

Epoca modernă / 62

Tipurile culturale și reflexul lor asupra stării și statutului limbii / 71

Comunicarea dintre limbi, corolar al comunicării dintre culturi / 80

Partea a doua: Particularizări, similitudini și interferențe lingvistice / 89

Structura și arhitectura limbilor / 89

Configurația lingvistică actuală a Europei / 94

Familiile de limbi / 98

Stratificări între elementele limbilor / 103

Limba latină și limbile romanice / 108

Latina / 108

Latina literară tîrzie / 113

Limbile romanice / 116

Evoluția gramaticală de la latină la limbile romanice / 129

Germanica comună și limbile germanice / 162

Particularități ale gramaticii limbilor germanice /	177
Aspecte ale determinării și ale topicii în limbile moderne /	205
Creativitate lexicală și tipologie /	219
Consecințe ale expansiunii limbilor romanice și germanice /	227
 Partea a treia: Temeiuri ale unității culturale și lingvistice /	
Adstratul germanic al limbilor romanice /	233
Adstratul latin al limbilor romanice /	238
Adstratul neolatin al limbilor romanice /	243
Comunicarea interromanică /	247
Comunicarea intergermanică /	253
Adstratul latin și romanic al limbilor germanice /	257
Aportul limbilor romanice la tezaurul lexical general european /	263
Convergențe romanice și germanice pe baza împrumutului latin /	268
Interferența influențelor lingvistice în spațiul european /	275
Clasificarea tipologică a limbilor romanice și germanice /	283
Raporturi între cuvinte coradicate moștenite și împrumutate în limbile romanice /	296
Apariția textelor scrise și a limbilor literare romanice /	302
Formarea și evoluția limbilor literare romanice /	308
Limbile literare germanice /	317
Comunicarea culturală prin traduceri /	323
<i>Addenda: Europeanismul românilor /</i>	344
<i>Bibliografie /</i>	399
<i>Abrevieri /</i>	404
<i>Semne folosite în transcrierea fonetică /</i>	406
 <i>Abstract /</i>	
<i>Résumé /</i>	423
<i>Auszug /</i>	433
<i>Resumen /</i>	445

Partea întâi

Principii ale analizei culturii și limbii

Comunicare, cultură și limbă

În accepțiunea obișnuită, **comunicarea** este modul fundamental de interacțiune psiho-socială a indivizilor umani prin care se realizează transmiterea de informații și se obțin modificări de comportament. Dacă această interacțiune antrenează indivizii unui grup întreg (care reprezintă o comunitate umană) sau o parte importantă dintre aceștia, atunci modificările de comportament devin fenomene sociale și produc transformări ce vizează întreaga comunitate. Concepută astfel, *comunicarea*, ca fenomen social, ar reprezenta deci o sumă de acte prin care indivizii sau grupurile de oameni interacționează reciproc, stabilindu-se, în final, un oarecare echilibru între informațiile transmise și informațiile primite de fiecare. Acest echilibru nu înseamnă însă, ca în lumea fizică, o nivelare, fiindcă, de obicei, în actele de interacțiune, pe de o parte, partenerii nu se comportă în mod similar, unul fiind preponderent emanator, iar celălalt preponderent receptor și, pe de altă parte, fiecare dintre ei are particularități proprii netransmisibile, încât nu se poate realiza o aducere la același nivel a celor doi parteneri, între ei rămânând atît elemente specifice fiecăruia, cît și diferențe chiar în cazul deținerii aceluiasi tip de cunoștințe. Ca atare, în lumea culturii, specifică omului, oricît de intens ar fi

transferul prin comunicare, fiecare are și rămîne cu ceva în plus, atît cel influențat, cît și influențatorul, căci acesta nu poate oferi tot, iar celălalt nu poate recepta tot și, în plus, ceea ce preia adaptează la propria sa fire, la specificul său. De aceea, *comunicarea* ca fenomen social este mai degrabă actul sau suma actelor prin care cineva (persoană sau grup) transmite, iar altcineva primește informațiile sau, într-o formulare generală, cineva acționează pentru ca altcineva să suporte modificări ale propriei existențe, fără ca aceste modificări să reprezinte, de obicei, o pierdere de identitate¹. Prin urmare, prin comunicare se realizează o modificare în sensul de a avea elemente similare, însă asemenea elemente pot exista și fără a fi rezultatul transmiterii sau influențării și, în acest caz, ele devin o bază pentru comunicare, fiindcă oferă condițiile și relațiile pentru a fi adăugate alte asemenea elemente comune. Ca atare, afinitățile culturale și lingvistice (înțelegînd prin aceste afinități atît aspectele de conținut și formale, cît și aspectele de nivel de evoluție) facilitează comunicarea deopotrivă la nivelul indivizilor și al comunităților umane.

Privită astfel, comunicarea se instituie într-un mijloc de **influențare** a indivizilor umani sau a grupurilor de indivizi de către alți indivizi sau grupuri, iar prin această influențare, cel influențat este adus la un nivel apropiat de nivelul factorului influențator, niciodată însă la același nivel. Comunicarea se bazează deci pe *cooperare*, în sensul că atît agentul influențator cît și agentul influențat trebuie să se afle în relație directă și să acționeze, primul prin a oferi (sau a impune), iar celălalt prin a primi. Dacă se întrerupe cooperarea se întrerupe și procesul de comunicare, încît cei doi agenți nu mai cunosc transferul de la unul la altul.

¹ Sînt interesante în acest sens sugestiile care vin din analiza evoluției lat. *communicatio*, -onis la rom. *cuminecăciune*, sau semantismul derivatului *comunicant* în sintagma *vase comunicante*, în ambele cazuri fiind implicată ideea de transmitere prin intermediul unui suport care asigură realizarea ei.

În mod curent, *comunicarea* este privită ca un fenomen interindividual, ca o relație între persoane, relație care se produce prin intermediul limbajului articulat, adică prin limbă. Rezultă de aici că cei care comunică între ei trebuie să posedă aceeași formă a limbajului articulat, să vorbească aceeași limbă, și, pe această bază, investigația de tip filozofic a încercărilor să desprindă legile care guvernează raporturile dintre oameni ca efort pentru cunoașterea celuilalt prin *comunicarea lingvistică*. La Platon și, apoi, la Seneca, „prietenia” constituie relația interpersonală cea mai pură, la Kant, „respectul”, iar, la Max Scheler, „simpatia”, dar o serie de filozofi germani, printre care Fichte, pun accentul în acest caz pe „influență”, insistând pe modificările suferite de cineva prin acțiunea exercitată de altcineva.

Întrucât comunicarea lingvistică este, pe de o parte, transmitere de informații și, pe de altă parte, o transformare a interlocutorului (i se modifică suma sau calitatea cunoașterilor, este determinat să acționeze într-un anumit mod etc.) este evident că ea, deși se folosește de limbă, nu este orientată de obicei asupra limbii, de cele mai multe ori o asemenea orientare fiind implicită, căci nu reprezintă un scop în sine. De aceea, studiul comunicării trebuie să vizeze ce sînt informațiile și cum se transmit ele și care sînt stimulii care modifică interlocutorul și cum sînt structurați pentru a produce efectul scontat. Acest aspect al relațiilor cu interlocutorul s-a bucurat de o atenție deosebită, atît în vechile retorici, cît și în noile cercetări de pragmatică, însă din perspective diferite, căci retorica studiază modul cum trebuie organizată comunicarea pentru a produce un anumit efect, în vreme ce pragmatica procedează a posteriori, deoarece constată tipurile de efecte și stabilește trăsăturile factorului cauzativ. În relație cu cultura însă, comunicarea trebuie privită în mod deosebit sub raport cognitiv, prin tipul elementelor transmise și prin statutul celui de la care pornesc aceste elemente.

Comunicarea se realizează nu numai între indivizi, ci și între grupuri de oameni, între comunități umane, dintre care cele mai bine delimitate sînt comunitățile etnice, constituite în popoare în epoca veche și în națiuni în epoca modernă, avînd fiecare o altă limbă. În acest caz, comunicarea se prezintă ca o influență de grup, forma de manifestare și intensitatea ei fiind particularizate pentru fiecare situație concretă și, ca atare, într-un spațiu extins, precum cel european, problema comunicării se pune în mod esențial ca o problemă a influențării între comunitățile vorbitoare de limbi diferite ce sînt cuprinse în el.

Influența este acțiunea pe care o exercită cineva sau ceva asupra cuiva sau a ceva, modificîndu-i componența, structura, manifestările etc. Desigur, la nivelul grupurilor etnice, influența se poate produce în diferite domenii și poate îmbrăca mai multe aspecte, dar forma cea mai relevantă se realizează în sectorul culturii și al limbii. Ceea ce trebuie observat în acest caz este că influența la nivelul grupurilor etnice nu presupune comunicarea prin aceeași limbă, ca în cazul influenței inter-individuale, ci are loc în condițiile unor limbi diferite, situație explicabilă, de altfel, prin faptul că grupurile etnice se delimitează între ele tocmai fiindcă folosesc limbi diferite.

Pe de altă parte, ca să se poată exercita influența culturii și limbii unui grup etnic asupra altuia, grupul respectiv trebuie să se afle într-o situație favorizată în raport cu cel influențat, iar o asemenea situație poate fi generată fie de un nivel de civilizație superior, fie de o poziție politică superioară (de obicei, de ocupant). În primul caz, influența constituie întotdeauna un factor de progres al grupului etnic influențat, dar, în cel de-al doilea, se poate realiza o decădere a celui influențat, cum s-a întîmplat în provinciile romane ocupate de popoarele migratoare, în zonele europene ocupate de turcii otomani și în țările europene ocupate de ruși (atît în perioada țaristă, cît și în perioada sovietică). Acest ultim aspect privește îndeosebi dominația politică de tip asiatic, care nu îngăduie manifestarea celui supus, acesta fiind cu atît mai oprimat cu cît este perce-

put ca avînd un ascendent cultural și de civilizație. A existat însă și un alt tip de dominație politică, ilustrat îndeosebi prin atitudinea romanilor față de Grecia cucerită, căreia ocupantul i-a recunoscut superioritatea și i-a apreciat și continuat valorile². Ca atare, tipul european are această latură valorificatoare, prin care cel care domină politic acceptă să fie influențat de cel pe care l-a învins prin forța armelor, dacă învinsul are un ascendent cultural.

Influențarea de către cel superior din punct de vedere civilizatoric sau politic poate avea mai multe grade și poate dura o perioadă mai lungă sau mai scurtă, iar efectele pot fi superficiale sau profunde. Există și cazuri extreme, cînd exercitarea unei influențe duce la desființarea unei entități etnice, cum s-a întîmplat cu popoarele autohtone din provinciile romanizate sau cu cele asaltate de elemente străine, cum este cazul nefericit al poporului romanic dalmat, care a dispărut în secolul al XIX-lea, fiindcă sîrbo-croații l-au agresat și marginalizat pînă l-au desființat.

Desigur, pentru spațiul european actual, nu se mai pune problema comunicării prin influențe desființatoare, rămînînd caracteristică numai influențarea ce realizează progresul cultural și lingvistic. Pe de altă parte, partenerii actuali care comunică altora ceva, care transmit informații sub formă de valori culturale și de elemente lingvistice, nu sînt toate etniile europene, ci numai o parte dintre ele, îndeosebi acelea care fac parte din grupul romanic occidental și din grupul germanic.

În principiu, influențarea se realizează oricînd, dacă sînt întrunite condițiile de contact cultural și lingvistic, mai ales atunci cînd acest contact mijlocește o relație în care unul dintre parteneri are un statut de superioritate. Cu toate acestea, se poate observa că influențarea este favorizată dacă se adaugă și alte condiții, dintre care cele mai importante sînt afinitățile culturale și lingvistice dintre influențat și influențator. De ace-

² Nu este mai puțin adevărat însă că tot romanii au fost aceia care au incendiat Biblioteca din Alexandria.

ea, se vor recepta cu mai mare ușurință elementele care sînt similare sau care completează pe cele deja existente și, în consecință, înrudirea dintre cele mai multe ramuri ale popoarelor europene, prin originea lor în indo-europeana comună a favorizat și favorizează comunicarea într-un raport direct proporțional cu apropierea lor în cadrul acestor înrudiri.

Există situații în care similitudinile dintre culturi sau dintre limbi nu se pot explica, ele fiind consecințe ale întîmplării, iar nu ale unor similarități de evoluție, dar aceasta nu le scade valoarea unificatoare și statutul de condiție favorizantă pentru comunicare, încît cunoașterea acestor similitudini se integrează evaluării fenomenelor de comunicare culturală și lingvistică.

Grupurile etnice, care în epoca actuală se constituie, de obicei, în națiuni³, sînt determinate și delimitate în mod deosebit prin limbi distincte, dar deseori și prin alte trăsături de ordin cultural și spiritual care au reflexe lingvistice. **Cultura** reprezintă, pe de o parte, formația socială și intelectuală a unui individ sau a unui grup de indivizi și, pe de altă parte, suma realizărilor unui grup uman în activitatea de asumare și de transformare conștientă a mediului natural și social⁴. În gîndirea modernă, conceptul de „cultură” se raportează deseori la educație, la formația spirituală, la dezvoltarea și la activitatea facultăților spirituale sau la rezultatele acestei activități și, astfel, acest concept se definește prin opoziție cu noțiunea de „natură”. În asemenea condiții, în măsura în care se produce o integrare a elementelor naturale (a căror existență și evoluție nu țin în mod obișnuit de aportul conștient al omului) în zona de acțiune și de influențare a omului, se realizează o trecere din natură în cultură. Cînd se are în vedere un grup etnic, cultura înseamnă modul lui de viață, care include atitudinile,

³ Prin latinescul *natio*, *-onis* se denumea un grup uman, ca prin cuvîntul grecesc *ethnós* „popor”.

⁴ Termenul *cultură* provine din lat. *cultura*, cu semnificația inițială (conser-vată și în limbile moderne) de „cultivare a pămîntului”.

valorile, credințele, artele, cunoașterile (științele), maniera de a percepe și de a interpreta realitatea, obișnuințele de gândire și de acțiune etc. De aceea, trăsăturile culturale sînt forme de viață pe care individul uman le învață în ambianța socială și care îl marchează în mod definitoriu (și definitiv), integrîndu-l într-o comunitate, pe care o percepe ca fiindu-i proprie, și îndepărtîndu-l de alte comunități, pe care le apreciază ca fiind străine. El își însușește în acest context maniera specifică de a interpreta și de a transforma ambianța naturală și socială, redimensionînd conținutul și structura unei tradiții alcătuite din tipuri de manifestări și de bunuri spirituale.

Conceptul de „cultură” este corelativ aceluia de „civilizație”, între ele existînd o afinitate de esență, care produce dificultăți în delimitarea lor cu precizie. Prin „civilizație” se înțelege, în sens restrîns, ansamblul caracteristicilor proprii unei societăți cu un anumit nivel de evoluție, de obicei, al unei societăți aflate într-un nivel superior al existenței. În epoca actuală, noțiunea evocă și o anumită stare a tehnicii (civilizația epocii de piatră, civilizația aburului, civilizația atomului etc.) sau o anumită formă de cultură (civilizația greacă, civilizația arabă, civilizația creștină etc.). Acest conținut actual al noțiunii a fost stabilit în secolul al XVIII-lea de către raționaliștii francezi, care au numit *civilizație* starea epocii moderne, în contrast cu starea din epocile anterioare, în special cu întunericul (presupus al) epocii feudale. Pornind de aici, treptat, acest conținut a evoluat la accepțiunea de nivel înalt de dezvoltare a laturilor materiale și spirituale ale societății, încît *civilizație* se opune lui *înapoiere, rămînere în urmă* din punctul de vedere al unor criterii de evaluare.

Laturile spirituale ale civilizației reprezintă cultura sub aspectul ei de sumă a realizărilor umane, însă ea nu se reduce la acestea, deoarece cuprinde și trăsături sau aptitudini ale indivizilor umani. Pe de altă parte, se poate folosi și formularea *cultură materială*, care vizează reflexul interiorizat al laturilor materiale ale civilizației. În sfîrșit, *omul civilizat* este

cel care reflectă un nivel ridicat de cultivare, avînd însușite (și devenite obișnuințe) valori ale unei culturi aflate la un nivel înalt de evoluție. Cu toate acestea, omul civilizat nu este neapărat și un *om cultivat*, în sensul de a fi receptat și poate comunica sau dezvolta valorile cele mai înalte ale culturii, căci el poate rămîne numai la aspectele formale, exterioare ale culturii. În același timp, omul cultivat nu este întotdeauna și un om civilizat, căci poate să se manifeste divergent în raport cu anumite exigențe sau poate să nu reprezinte modelul unei societăți cu o astfel de manifestare. Există, prin urmare, elemente care deosebesc conceptele „cultură” și „civilizație”, dar și cele care le unesc pot avea o anumită mobilitate a conținutului elementelor comune.

Se poate afirma, de aceea, că —atît la nivel individual, cît și la nivelul comunităților istoricește constituite— comunicarea, adică schimbul de informații, realizează schimburi de elemente de civilizație, în primul rînd de valori culturale, ce reprezintă latura spirituală a civilizației. În acest proces, este antrenată desigur și „civilizația materială”, realizările practice ale oamenilor, dar aceasta nu presupune întotdeauna o modificare propriu-zisă a partenerului primitor, fiindcă aceste realizări sînt perisabile, iar urma lor se șterge o dată cu consumarea lor, dacă acest partener nu a ajuns în situația de a le întreține sau de a le multiplica. Altceva se întîmplă însă dacă în comunicare este antrenată civilizația spirituală sau cultura propriu-zisă, întrucît aceasta produce mutații în felul de a fi al partenerului primitor, ceea ce îl face să acceadă el însuși la alt nivel de existență și la altă treptă de civilizație.

Prin urmare, în spațiul european (și în oricare alt spațiu geografic), în relațiile dintre indivizi și dintre grupuri, ponderea o deține comunicarea culturală, la nivel spiritual, iar, întrucît această comunicare se concretizează printr-o acțiune de influențare a altora de către cel care deține la un moment dat supremația (prin nivel de civilizație, prin forță militară sau politică), trebuie avute în vedere focarele de influențare care

duș la configurația culturală și lingvistică din Europa actuală, precum și aspectele care se disting acum prin faptul că întrețin o astfel de comunicare.

Din altă perspectivă, comunicarea spirituală se distinge prin mijlocul cu care se realizează, prin limba care este antrenată în acest scop și care reprezintă manifestarea individuală și socială a facultății general umane a limbajului. Limba face ca această manifestare să fie particularizată în funcție de grupurile etnice, încât comunicarea, atunci când are loc între grupuri etnice diferite, devine o comunicare între limbi, prin urmare, o comunicare interlingvistică. Dar, dacă este adevărat că statutul funcțional al limbilor este centrat pe funcția de comunicare, aceasta privește fenomenul în interiorul aceleiași limbi, în interiorul grupului care vorbește o anumită limbă, încât comunicarea între comunități cu limbi diferite este altceva decât actualizarea funcției respective când îmbracă formă intralingvistică.

Cu toate acestea, chiar și în asemenea condiții, în comunicarea culturală este atrasă în mod deosebit limba, fiindcă ea își poate exercita funcția respectivă și dincolo de granițele grupului pentru care este limbă maternă. Aceasta se întâmplă deoarece unele limbi ajung să îndeplinească funcția de comunicare și pentru alți indivizi decât cei care și-au asumat-o în grupul uman căruia îi aparțin prin naștere. Fenomenul este posibil deoarece limba însușită în mediul comunitar în care se dezvoltă individul în primii ani ai vieții nu epuizează posibilitățile de manifestare a facultății limbajului, încât individul își poate însuși și alte limbi, devenind bilingv (sau polilingv) și mijlocind transferul interlingvistic și intercomunitar de valori culturale. În acest mod, mijloacele lingvistice înseși devin elemente ale transferului cultural (îndeosebi sub forma cuvintelor, dar și sub cea a unor afixe, a grupurilor fixe de cuvinte, a semnificațiilor, a manierelor de structurare frazală etc.), fenomen care se produce în mod obișnuit și în condițiile formei intralingvistice, deoarece comunicarea între

indivizii vorbitori ai aceleiași limbi presupune și transmiterea de la unul la altul a ceea ce are fiecare și lipsește partenerului de comunicare, în măsura în care acesta este interesat de a prelua fapte de limbă noi și utile pentru a-și perfecționa propria exprimare și a-și îmbogăți cunoștințele. Prin urmare, întrucât vorbitorii aceleiași limbi au diferențe în cunoașterea și în folosirea limbii, ei își transmit reciproc mijloace lingvistice, și de aceea existența impactului cauzat de limbi diferite nu poate reprezenta o barieră psihologică de netrecut care să blocheze comunicarea culturală între grupuri umane deosebite prin limbile lor native.

În consecință, se poate constata că, în vreme ce comunicarea este un act al relației interumane (actul fundamental al acestei relații), cultura este mobilul acestui act și conținutul pentru mijlocul cu care se realizează, adică pentru limbă, iar limba însăși este un bun cultural ce se comunică pe sine în cadrul acestei relații. De aceea, calitatea actului comunicării ține de nivelul culturii antrenate și de gradul de perfecționare al mijlocului prin care se realizează. Fiind o transmitere de informații de la cineva către altcineva și o formă de influențare, comunicarea realizată între grupurile etnice presupune un transfer de valori culturale propriu-zise (de idei, în primul rând), dar și de mijloace lingvistice (care sînt și ele valori culturale) de la un popor la altul. Acest transfer nu conduce însă niciodată la o nivelare culturală și lingvistică, atîta timp cît grupurile își păstrează identitatea și distinctivitatea.